

Görünmez El ve Parasal Sistemin Evrimi¹

Yazan: Kevin Dowd

Çeviren: Hakan Şahin

Giriş

Bu makale devlet müdahalesinden yoksun bir parasal sistemin arzu edilebilirliği hakkındaki eski soruyu yeniden değerlendirmektedir.² Fakat *laissez-faire* para sistemini, onun formel optimizasyona dair vurgusuyla standart neoklasik analiz üzerinden değerlendirmek yerine *laissez-faire* sistemini teorik tarihin bakış açısı üzerinden değerlendirmektedir. Makale para sisteminin, primitif bir başlangıç noktasından, sadece işlem yapan tarafların öz-çıkarcı davranışları ile devlet müdahalesi olmaksızın nasıl makul bir biçimde evrimleşebileceğini incelemektedir.

Peki neden teorik bir tarih yaklaşımı? Bu sorunun cevabı bir yönüyle şununla ilgilidir: Teorik bir tarih, parasal sistemin gelişmesinde katkısı bulunan muhtelif kurumların fonksiyonlarını açıklama konusunda basit ama kavrayışlı bir yol sunar. Bu yaklaşım, örneğin sarrafların hikâyesinde, kağıt paranın oluşumu hakkında güçlü ve zekice bir açıklama sunar. Ayrıca teorik bir tarih, nispeten iyi bilinmeyen *laissez-faire* gibi bir parasal sistemi etkili bir şekilde inceleyebilmemizi sağlar. Teorik tarih zihnimize belirdikçe *laissez-faire* sisteminin nasıl işlemiş olabileceğine dair bize bir sezgi verir ve dahası iktisat öğrendiğimiz ilk zamanlarda bu sistemin aleyhine çoğumuza dayatılan şartlanmışlığı da kırmamıza yardımcı olur. Teorik tarih bize, bu tip peşin hükümlere karşı koyma ve *laissez-faire* sistemini olduğu gibi görme konusunda yardımcı olur. (Bu sayede) *laissez-faire* sistemi, merkez bankasına yer vermediği için tuhaf görüneceği yerde aslında oldukça doğal gelir, hatta ondan uzaklaşmak daha yersiz ya da en azından meşrulaştırılması gereken durumlar olarak görünür.

Teorik bir tarih bize, içinde yaşadığımız dünyayı değerlendirebilmemize yardımcı olan bir kıstas sunar. Fakat bu yaklaşımın, dünyanın gerçekte nasıl evrildiğine dair kesin bir tarihsel tasvir sunma amacına matuf *olmadığını* bilmek önemlidir. Teorik tarih kullanışlı bir mittir ve dünyanın bu bakış açısının öngördüğü şekilde evrilmediğini söylemek bir teorik tarih eleştirisi olmaz. Mesela on altıncı yüzyılda Venedik Dükünün, bir bankanın yüzde yüz rezerv oranı saklamasına gerek olmadığını fark edebilecek kadar kurnaz olduğunun, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kanıtlanabildiğini hayal edin:

¹ Routledge yayımları tarafından 2000 yılında John Smithin'in editörlüğünde yayınlanmış olan "What is Money?" (Para Nedir?) adlı eserin 139-156 sayfaları arasında yer alan "The Invisible Hand and the Evolution of the Monetary System" adlı makalenin çevirisidir.

² Bu makale daha önce Dowd (1996b) ve Dowd (1998)'de ana hatları belirlenmiş olan *laissez-faire* parasal sistemi analizlerine dayanmakta ve onu daha da derinlemesine incelemektedir.

Bu durumda sarrafların hikâyesine ne olur? Dükün, bu konudaki görünmez el açıklamasının (ör. teorik tarih) üstesinden geldiği gerçeği, görünmez el açıklamasının açıklayıcı önemini ortadan kaldırır mı? Bence cevap hayır. Bu soruya verilen yanıtın içerdiği argüman, bir şeyin kimse planlamadan nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair basit bir hissiyattan öte, kendi içinde 'enteresan' ve 'aydınlatıcı' bir argümandır. Bu argüman, eğer görünmez el açıklaması bu şeyin nasıl *ortaya çıktığını* doğru açıklayamasa bile onun nasıl (ve niye) *devam ettirildiği* sorusu açısından geçerlikten yoksun olmayabilir. Söz konusu davranış düzeninin nasıl ortaya çıkmış olabileceğine dair güçlü bir görünmez el hikâyesinin mevcut olması, öyle inanıyorum ki bu davranış düzeninin kendi kendini besleyici özgün doğasını ve dolayısıyla onun başarısını ve kalıcılığını anlayabilmemize katkı sağlar. (Ullman-Margalit 1978: 275, vurgu orijinaldir)

Teorik tarih işte bu sebeple tarihsel gerçekliğinden bağımsız olarak bazı kurumların niçin devamlılık gösterdiğini açıklayabilmemize ve böylece bu kurumların gerçekleştirdiği fonksiyonları tasvir etmemize yardımcı olur.

Parasal *laissez-faire* sisteminin arzu edilirliliğini incelemek şöyle dursun, *laissez-faire* sistemine odaklanmak metodolojik açıdan da anlamlıdır. Bunun birinci sebebi *laissez-faire* (veya anarşi) analizinde, başka sosyal düzen formlarına dair çalışmaları mantıksal açıdan öncelemek *zorunda olan* bir sağduyu bulunmasıdır. Örneğin biz herhangi bir devlet müdahalesinin, mesela bir merkez bankası tesis edilmesinin gerekliliğine dair iddiaları, bu müdahalenin bulunmadığı bir sosyal düzenin özelliklerini analiz etmeden değerlendiremeyiz. Örneğin merkez bankacılığının serbest bankacılıktan daha üstün olduğunu savunmak, serbest bankacılık sisteminde, merkez bankacılığının düzeltiltiği bir sorun olduğunu ima etmek anlamına gelir ki böyle bir iddiayı serbest bankacılık sisteminin özelliklerine dair *bir miktar olsun* çalışma yapmadan meşrulaştıramayız. Belli bir müdahalenin meşru olup olmadığını değerlendirebilmek için öncelikle müdahalesiz sistemi analiz etmek zorundayız.

Laissez-faire sosyal düzeniyle uğraşmanın bir avantajı da bu çabanın, sosyal problemlerin çözümlerinin, devlet müdahalesinin tepeden inme gücüne bel bağlamadan, ne derece sosyal düzen içerisinde kendiliğinden oluşabileceğine veya oluşmadığında odaklanmamıza yardımcı olmasıdır. Bu şekilde söz konusu bireyler ya sorunlarını kendileri çözmek ya da onlarla yaşamak durumunda kalırlar. Fakat devleti resmin içine soktuğumuzda söz konusu tarafların kendi sorunlarını çözebilme derecesini aşağı çekmiş ve buna mukabil olarak uğraştığımız her sorunda çözümü devlet müdahalesinde aramaya dair baştan çıkarıcı bir istek yaratmış oluruz. Böylelikle hep birileri bir problemi teşhis edecek, devletin onu nasıl düzelteceğine dair bir yol düşünecek ve çözümü bulduğunu varsayacaktır. (Oysa) Devleti yok saymak, bu tip suni çözümlerle avunmaktan kaçınarak gerçek probleme ve toplumdaki bireylerin kendi problemlerini ne derece çözebileceğine konsantre olmaya yardımcı olan bir zihin disiplini sağlar.

Ekonominin erken dönem evrimi

Primitif bir başlangıç noktası olarak anarşik bir toplum yapısı ile başlayalım. Bireyler (kavimler gibi) gruplar halinde yaşar; iyi tanımlanmış tercihleri, muhtelif mallardan oluşan servetleri, doğal yetenekleri ve öteberileri vardır. Servetlerini kendi zaman ve emekleriyle birleştirerek ürünler üretebilir (mesela ekin biçebilir) ve durumlarını iyileştirmek için (alışveriş, tüketim gibi) diğer iktisadi faaliyetlerde bulunabilirler. Başlangıçta tüm iktisadi faaliyet hiyerarşik olarak organize edilir. Gruplar ve grup içi bireyler arasında çok az mübadele olur ve özel mülkiyete dair kavramlar ilkel düzeydedir.

Fakat zaman içinde insanlar mübadele yaparak kendi durumlarını iyileştirebileceklerini yavaş yavaş keşfederler ve takas uygulaması yaygınlık kazanır. Ticaret başlangıçta seyrek, ticaretin potansiyel tarafları Jones'un (1976) dediği gibi tesadüfen karşı karşıya gelirler. Fakat bu yaygınlık kazandıkça buna dair bir sosyal adetler kümesi kendiliğinden gelişmeye başlar. Bu adetler daha çok ticaret yapacak kişilerin nerede bulunduğu, pazarlık kuralları, vb. şeylerle ilgilidir. Bu adetler bireylerin ticaret yapacak kişiler bulmasının ve onlarla ticaret yapmasının maliyetlerini azaltır. Ticari süreçler böylelikle daha düzenli hale gelir, insanların ara sıra mallarını değiş tokuş etmek için buluştuğu çarşılar ve *pazarlar* yavaş yavaş evrilmeye başlar.

Ticaret aynı zamanda bireylerin kendi gruplarıyla olan ilişkisini de değiştirir. Bireysel faaliyet giderek daha çok grup dışından insanlara yönelir ve eski grup hiyerarşisi yavaş yavaş kırılmaya başlar. Bireyler birbirleriyle yeni ilişkiler kurmaya başlar. Bunların başında ise bazı bireylerin diğerlerinden belirli bir ücret karşılığında belli siparişler aldığı organizasyonlar ya da *müesseseler* gelmektedir. Müesseseler bazı (iktisadi) faaliyetleri, öteki durumda olacağından daha verimli şekilde koordine etmeyi mümkün kılarak bireylerin, aksi durumda elde edilmesi mümkün olmayan uzmanlık kazançlarını elde etmelerini sağlar (Coase 1937). Zaman ilerledikçe iktisadi faaliyet, daha büyük oranda pazarlar ve müesseseler üzerinden gerçekleştirilir, insanlar giderek daha uzman hale gelir ve eski gruplar ayırıcı özelliklerini yitirerek yavaş yavaş birleşik bir ekonomiye dahil olurlar.

Dolaylı mübadele ve etkin bir mübadele aracının oluşması

Takas işleminin bir güçlüğü vardır: bireyler ancak isteklerini ve zamanlamalarını denk getirme problemini aştıklarında ticaret yapabilirler (Goodhart 1989: 2). Dolayısıyla ticaret yapabilmek için çok uzun bir arama süreci (ve çok uzun değerli zaman) gerekir ki bir arama faaliyetinin sonucu da genellikle çok belirsizdir. Bir noktada bireyler dolaylı mübadeleyle başvurur; yani sadece tüketmek istedikleri şeyi kabul etmek yerine, gerçekte aradıkları şeyle değiş tokuş etme niyetiyle başka bir şeyi kabul ederler. Eğer aracı mal iyi seçildiyse dolaylı mübadeleyle başvuran bireyin, arzu ettiği malı öteki

durumda olduğundan daha az zorlukla elde edebilmesi ve toplam ticaret maliyetini azaltabilmesi gerekir (Menger 1892: 247-9).

İyi bir aracı mal seçimi yoğun olarak ticareti yapılan bir mal olmalıdır ki kişinin istediği şeye sahip olan diğerinin onu kabul etme ihtimali yüksek olsun. Bu malın ayrıca, mübadele değeri hemen anlaşılabilen, kolayca taşınabilen ve bozulmayan bir mal olması gerekir. Zamanla bireyler aşama aşama dolaylı mübadeleye geçerek ticari işlemlerini bu tip mallar üzerinde kümeleştirmeye başlarlar. Bu kümeleşme bu malları olduğundan da çok satışa elverişli hale getirerek onların aracı mal olarak talep edilmesini daha da artırır (Menger 1892: 250-2). Sonuçta bu kendi kendini besleyen süreç nispeten az sayıda (belki de sadece bir tane) malın, etkin bir mübadele aracı olarak genel kabul görmeye başlamasına yol açar.

Tarihsel olarak en çok tercih edilen aracı mallar genellikle değerli madenler olmuştur. Bunlar miktarı ve kalitesinin diğer malların çoğuna göre daha kolay belirlenebilmesi, değerlerinin ağırlıklarına göre daha yüksek olduğu için stoklama ve transfer maliyetinin de nispeten düşük olmasından ötürü aracı mal olmaya en uygun mallar olmuştur (Menger 1892: 252-5). Basit olması açısından bu sürecin, tek bir etkin aracı mal [altın] üzerinde kümeleştiğini varsayabiliriz.

Hesap birimi

Aracı mal kullanımı mübadele sürecini ciddi şekilde kolaylaştırır. Satacak malı olan kişiler artık yalnızca bilinen mübadele aracına sahip olan kişileri arar ve çarşılar, ticaret noktalarının sayısının azalmasından ötürü daha basit hal gelir. Eğer ticareti yapılan n sayıda mal varsa tam takas sisteminde her bir mal çiftinin ticareti için $n(n-1)/2$ adet ticaret noktası olması gerekir. Fakat etkin bir aracı mal ile ticaret noktalarının sayısı $n-1$ 'e düşürülebilir. Yani her bir malın aracı mal karşılığında mübadele edilmesi için tek bir tezgah yeterli olur ve satacak belli bir malı olanlar takas sisteminde olduğu gibi birkaç $(n-1)$ ayrı tezgah açmak yerine artık yalnızca bir tek tezgahta iş yapabilirler. Dolaylı mübadele, ayrıca (tüketici) bireylerin $n(n-1)/2$ sayıda değişim oranını (fiyat) takip etmek yerine $n-1$ sayıda değişim oranını takip etmekle yetinebilmesini sağlar.

(Hepsi değilse de) Çoğu ticari işlemde artık aracı mal [altın] kullanıldığı için fiyatlar [malların değişim oranı] doğal olarak altın ağırlık birimleriyle ifade edilir hale gelir. Satacak veya alacak malı olan bir tüccar karşılığında almak ya da satmak istediği altın ağırlığını ilan edecektir:

Bir satıcı rutin olarak kabul etmeye hazır olduğu mübadele aracı cinsinden fiyatlarını ilan ederek kendi çıkarını gözetir. Bu uygulama hangi malların ödemelerde hangi oranda kabul edileceğine dair pazarlığa harcanan zamandan tasarruf ettirir. Daha da önemlisi alıcı ve satıcının iktisadi hesaplaması için gerekli olan bilgiden de tasarruf ettirir. Bunun aksine fiyatları rutin olarak kabul

edilmeyen bir standart mal cinsinden ilan etmek, alıcı ve satıcıyı bu ödeme aracının fiyatını bilmeye ve bu konuda anlaşma sağlamaya zorlar. Bu ödeme aracının fiyatı ise doğal olarak dalgalanmaya maruz kaldığı için güncel bilgi gerekir. Hipotezin gereği olarak mübadele aracı olmayan bu standart mal, ortak mübadele aracından daha az satılabilir olduğundan bunun diğer mallarla takas edilmesinde de daha yüksek bir alım-satım fiyat farkı söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bu mal bir iktisadi hesaplama aracı olmaya daha az layık olacaktır. (White 1984: 704)

Artık ekonomi yalnızca altının etkin bir *mübadele aracı* olarak kullanıldığı değil, iktisadi aktörlerin, tüm malların fiyatlarını altın birimleriyle ifade ettiği bir noktaya evrilmiştir. Dolayısıyla altın bir *hesap aracı* haline gelir ve fiyatların ifade edildiği birim -belli bir altın ağırlığı- ise ortak *hesap birimi* haline gelir. Bu evrimsel sürecin güzel bir gerçek dünya örneği Radford tarafından anlatılan savaş esiri kampında karşımıza çıkmaktadır:

Sigara içmeyen birinin sigara içen birine bir parça çikolata karşılığında sigarasını vermesi gibi basit ve doğrudan bir takas işlemi, sonrasında çok daha karmaşık mübadele işlemlerini bir örf haline getirmişti. Ticaret hacmi büyüdükçe bir iki hafta içerisinde mübadele değerleri kabaca belirmeye başladı. Mesela bir konserve reçel yaklaşık 250 gram margarin artı bir şeylere, bir paket sigara birkaç paket çikolataya denk geliyor, bir konserve dilimlenmiş havuç ise neredeyse hiçbir şeye denk gelmiyordu. Bir ayın sonunda sürekli kalacağımız kampa geldiğimizde bütün mallarda çok canlı bir ticaret vardı ve onların birbirine karşı nispi değerleri çok iyi biliniyordu. Ancak bu değerler birbiri cinsinden ifade edilmiyordu. Örneğin kimse şekerin fiyatını konserve et cinsinden söylemiyordu, fakat sigara cinsinden söylüyordu. Sigara bir değer ölçüsü haline gelmişti. Sigara içmeyenler dahil herkes, başka bir yer ve zamanda sigarayla alışveriş yapabileceği için malını sigara karşılığında satabilirdi. Sigara normal para birimi haline gelmişti. (Radford, 1945: 191)

Böylelikle sigaralar hem mübadele aracı hem de hesap aracı (ve hesap birimi) haline gelmişti. Bizim farazi ekonomimizde ise altın hem mübadele aracı hem hesap aracı; belli bir altın birimi de (ortak) hesap birimidir. Bu birimi dolar olarak adlandıırırsak fiyatların dolar cinsinden ifade edildiğini, doların ise belli miktarda altını ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Madeni para basımının evrimi

Altın her ne kadar en uygun aracı mal olsa da insanlara, birbiriyle birebir aynı olmayan (heterojen) altın parçalarının ağırlığını ve saflığını ölçme külfeti yüklemektedir. Bu külfetten kaçınmak için tüccarlar (altın külçeleri veya yüzükleri gibi) standart altın parçalarıyla iş yapmaya ve onları her gördüklerinde değerini tekrar tekrar ölçmek zorunda kalmamak için üzerlerine birtakım işaretler koymaya başlarlar. Bu sayede bir

tüccar kendisine teklif edilen herhangi bir parça altının şekline ve üzerindeki işarete bakıp onu tanıdığında, onun iddia edilen ağırlığa sahip olduğuna itimat ederek onu her defasında tartma zahmetinden kurtulmuş olur.

Buradan hareketle *madeni para basımının* başlangıcına gelmiş bulunuyoruz. Artık değeri tasdik edilmiş altın parçalarına yönelik bir talep var. Bu talebi karşılamak için altın parçalarını madeni paraya dönüştüren ve karşılığında ücret alan *darphaneler* piyasaya çıkar. Her darphanenin hizmetine olan talep, onun tarafından basılan paraların itibarına bağlıdır. Bu nedenle her darphanenin, itibarını korumak için tam karşılığı olan, değiştirilmesi ve bozulması mümkün olduğu kadar zor (mesela değişikliğin daha görünür olması için yuvarlak şekilde) paralar basma konusunda müşevviği vardır. Piyasa güçleri darphaneleri, madeni paranın standart dolar birimiyle ölçülebilmesi için standart ağırlık ve saflıkta para basmaya zorlar. Standart olmayan paralar basan herhangi bir darphane müşterilerine fazladan bir zahmet dayattığı için daha düşük bir basım ücreti alarak bunun bedelini ödemek durumunda kalır. Bu sebeple standart paralar basan rakipleri karşısında iş yapmaya devam etmesi daha zor olur.³

Bankacılığın gelişimi ve banka parasının benimsenmesi

Banka parasının gelişimi

Bir başka doğal gelişme de banka parası ve onun zamanla altın para basımını etkin mübadele aracı olmaktan çıkarmasıdır. Bu süreci zihinde canlandırmanın bir yolu meşhur sarraflar hikayesidir. Bu hikaye bize bankaların da nasıl evrilmiş olabileceği hakkında bir fikir verir. Madeni paraların kullanımı hala saklama, koruma ve taşıma gibi konularda ciddi maliyetler içermektedir. Bazıları bu maliyetten kaçınabilmek için bir başkasına, altınlarını saklama karşılığında para ödeyebilecek durumdadır. Sarrafların ve bazı tüccarların hali hazırda zaten büyük miktarda altını saklamak için çeşitli imkanları olduğundan ötürü fazladan bir miktar daha altını nispeten düşük bir ücret karşılığında saklayabilme durumu vardır. Bu insanlar, altın sahibi pek çok kişinin rahatlıkla ödeyebileceği ücretler karşılığında altın saklama işini kazançlı bularak bunları kabul eder ve karşılığında mevduat sahiplerine, altınlarını istedikleri zaman geri çekebilme hakkı tanıyan makbuzlar verirler.

Altın hesapları uygulaması yayıldıkça giderek artan bir olayla karşılaşılır ki herhangi bir yerde bir mübadele yapılacak olduğunda bir taraf gider ve altınlarını hesaptan çeker, diğer tarafa verir, diğer taraf ise onu derhal (genelde aynı sarraf nezdindeki) kendi altın hesabına yatırır. Ödemeyi kabul eden tarafın, söz konusu sarrafın, kendisinden

³ Uygulamada farklı madenlerden oluşan paralar genelde bir arada bulunmuştur. Daha yüksek değere sahip olanlar (ör. altın) daha yüksek değerli işlemlerde, daha düşük değere sahip olanlar (ör. bakır) ise daha düşük değerli işlemlerde kullanılmıştır. Fakat bu tip nüanslar buradaki temel meselemiz açısından yeni bir bilgi ihtiva etmediğinden şu anki bağlamımızda görmezden gelinmesi daha uygun olacaktır.

istendiğinde altını derhal geri ödeyeceğine dair taahhüdüne güvenmesi halinde doğrudan sarrafın makbuzunu ödeme olarak kabul etmesi; tarafları, altını hesaptan çekme ve tekrar yatırma derdinden kurtaracağı için çok daha uygundur. Bu sayede sarraf makbuzları bizatihi mübadele aracı olarak kullanılmaya başlar ve bu belgeleri mübadele aracı olarak kullanma uygulaması yavaş yavaş altın kullanımının yerini alır. Makbuzlar artık banknot olmuş, sarraflar da banker olmuştur.

Kısmî rezerv ve mevduat bankacılığının gelişimi

Zamanla sarraf-bankerler para (altın) çekme işlemlerinin, yeni para (altın) yatırma işlemlerini neredeyse tam olarak karşıladığını ve *net* para (altın) çekiminin genelde çok düşük olduğunu fark ederler. Bunun üzerine kendilerine bırakılan altınların çoğunu borç vererek faiz kazancı elde edebileceklerini ve yine de mevduat sahiplerinin altın taleplerini karşılama konusunda çok az risk üstlenmiş olacaklarını görürler. Bundan sonra altınları borç vermeye başlar (rezerv/karşılık oranlarını yüzde yüzün altına çeker) ve borç verecek yeni altın hesapları açma konusunda rekabet etmeye başlarlar. Bu rekabet kısa zamanda daha önceden alınan saklama ücretlerini ortadan kaldırır ve mevduat çekmek için faiz teklif etmeyi gündeme getirir. Banka parası giderek daha çok mübadele aracı olarak kullanıldıkça bankalardan borç alanlar altın yerine banka parasını daha çok tercih etmeye başlar ve böylelikle bankalar sadece kendi paralarından daha çok basarak borç verebilmeye başlarlar. Bu sayede altın türünden borçlanmalar giderek azalır ve altının kendisi mübadele aracı olma vasfını kaybettiğinde tamamen yok olur. Sonuçta bankalar da sadece toplumun talebine karşılık verebilmek için altın tutmaya devam ederler.⁴

Banka parasının konvertibilitesi ve reflux kanunu*

Banka parası giderek daha yüksek oranda mübadele aracı olarak kullanılırken rekabet, bankaları, ürettikleri paranın (mevduat ve banknotların) altına çevrilebilir olmasını (konvertibilitesini) sürdürmeye zorlar. Bu yükümlülükler, onları ihraç eden banka tarafından verilmiş yasal olarak bağlayıcı sözler olup sözleşmede belirtilen şartlara göre (genelde talep edildiği an) onları amorti etmek (geri satın almak) zorunda olduğunu ifade eder. Bir dolar banknotu (aslında doların kendisini değil, bir dolarlık alacak hakkını) elinde bulunduran kişinin bir doları (yani bir dolar altını) herhangi bir anda talep etme hakkı bulunmaktadır. Böyle bir talebi yerine getirmede başarısız olan bir

⁴ Bankalar, mevduatlarını daha da cazip hale getirmek için mudilerine bankacılık (fon transfer) hizmetleri sunarlar. Bu sayede mudiler borçlarını ödemek için (mesela kendi hesapları üzerine çek yazarak) mevduat transferi yapabilirler. Bankalar ayrıca paralarını daha cazip hale getirmek, banknot alma ve satmanın maliyetlerini azaltmak için çek ve banknot klining (takas) sistemleri geliştirirler. Bu gelişmeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Glasner (1989: Bölüm 1).

* *Reflux kanunu bir ekonomide tedavül eden para miktarının para talebiyle sınırlı olduğunu, para üreten kurumların tek başına (talep olmaksızın) para arzını etkileme gücünden yoksun olduğunu, ekonomideki toplam para talebini aşan miktarda üretilen paranın, onu üreten finansal kuruma geri döneceğini (reflux) öneren kuralı ifade eder. (çn)*

banka bir sözleşmenin gereğini yerine getirememiş olmanın yaptırımına maruz kalacaktır.

Bankaların niçin kendi paralarının konvertibilitesini sürdürmek zorunda olduğunu anlamak için konvertibilitenin, banka parasının, altın cinsinden değerini korumasının garantisi anlamına geldiğini bilmek gerekir. Bir banka, dolaşımda olan parasının sözleşme şartını istendiğinde yerine getirmek zorunda olduğu için konvertibilitesini ilan etmeksizin öylece durdurması mümkün değildir. Bu sebeple bir banka konvertibiliteden ancak konvertibl olan parasını geri alıp yürürlükten kaldırarak konvertibl olmayan bir para ihraç edeceğini duyurarak vazgeçebilir. Potansiyel bir mevduat sahibi ise böyle bir ilanı, bankanın, kendi parasının değerinin düşmesine izin vereceğine dair bir işaret olarak yorumlar. Eğer bankanın böyle bir niyeti olmasa niçin konvertibilite garantisinden vazgeçmek istesin? Dolayısıyla potansiyel mevduat sahibi konvertibl olmayan parayı kabul etmek istemeyecek ve söz konusu banka, pazar payını halka konvertibl para sunan bankalara kaptıracaktır. Bu nedenle konvertibiliteyi tek taraflı olarak iptal etmek, bir bankanın kendi pazar payını rakiplerine teslim etmesi anlamına gelir. Bankalar *hep birlikte* konvertibiliteyi iptal etme konusunda ortak karar alsalar bile halka konvertibl para sunan *yeni* bankaların onların müşterilerini kapmasına engel olmaları mümkün değildir. Dolayısıyla konvertibiliteyi kaldırmaya yönelik her türden ortaklaşa çaba *gerçekte* konvertibl paraya olan talebi karşılamak üzere sektöre girmeye aday olanlar için kâr fırsatları yaratır ve konvertibiliteyi kaldıran tüm bankalar pazar paylarını kaybederler. Serbest teşebbüs şartlarında potansiyel rekabet tehdidi bankaların tamamını dahi konvertibilite garantisini terk etmekten engeller. Bankalar arası rekabet, halk öyle talep ettiği için, bankaları konvertibiliteyi sürdürmeye zorlar.

Konvertibiliteyi sürdürme taahhüdü bankaların, ancak halkın kullanmaya istekli olduğu parayı tedavülde tutabileceklerini gösterir. Eğer bir banka halkın kullanmak istediğinden daha fazla para basarsa fazla para bankaya geri gelir ve banka onları yasal olarak geri almak zorunda kalır. İstenmeyen paralar, onları geri satın almak zorunda kalan bankaya geri geldikçe “reflux kanunu” işler. Yani banka parasının tedavülü onları kullanma talebiyle sınırlıdır. Halkın talebi *olmaksızın* bankalar para basıp *aynı zamanda* onu tedavülde tutamazlar. Dolayısıyla bir banka kendi parasının tedavül hacmini artırmak istiyorsa halkın o parayı olan talebini artırmak zorundadır. Bunu yapabilmek ise pazar payı için daha güçlü bir şekilde rekabet etmeyi, daha çok şube açmayı, itibarı güçlendirmeyi, daha çok reklam yapmayı ve bu tarz şeyleri gerektirir.

Bankanın finansal güvenilirlik ve sağlamlığı

Bir banka normal şartlarda kısmî rezerv ile çalışmayı kârlı bulacağı için herhangi bir anda tüm cari hesaplarının ve banknotlarının karşılığı istenecek olsa yeterli miktarda altın bulamayacaktır. Böyle bir durumda banka ancak mudilerinin çoğunu para çekmemeye ikna edebilirse iş yapmaya devam edebilir. Bunu da ancak müşterilerini, yatırımlarının güvende olduğuna ve istedikleri anda paralarını geri çekebileceklerine

ikna ederek onlar nezdindeki güvenilirliğini koruyabilirse başarabilir. Böylelikle onların çoğu herhangi bir zaman aralığında paralarını çekme ihtiyacı hissetmezler.

Bu güveni sağlayabilmek için bankanın, müşterilerini, finansal durumunun sağlam olduğuna ikna etmesi gerekir: örneğin bankanın, yeteri kadar yüksek bir net değere (sermaye değerine) sahip olduğu düşünülmelidir ki cari borçlarını sadece normal zamanlarda değil, kredi portföyünde büyük kayıplar yaşadığı kötü durum senaryolarında dahi ödeyebileceğine itimat edilsin. Eğer bir bankanın olası zararlara fazla zorluk çekmeden direnebilmesine ve kreditorlerine olan borçlarını her durumda geri ödeyebilmesine imkân verecek kadar yüksek bir sermaye değeri varsa o kreditorlerin, yatırımlarının güvende olduğuna emin olmak için yeterli sebepleri var demektir. Bir banka ayrıca sermaye benzeri borç ihraç ederek, kredi işlemlerinde aşırı risklerden kaçınarak, yetkin ve güvenilir personel çalıştırarak, muhasebe defterlerini düzenli olarak denetime sunarak, kredibilitelerini düzenli olarak puanlandırarak da finansal sağlamlığını korumaya yönelik önlemler alabilir.

Banka, müşterilerinin güvenini korumak istiyorsa, anlık nakit taleplerini karşılayabilme gücünü, başka bir deyişle likiditesini de korumak durumundadır. Beklenmedik nakit taleplerini karşılayabilmek için ödenmemiş yükümlülükleri ile orantılı olarak en azından bir miktar altın para buldurmak durumundadır. Bu tip karşılıkları buldurmanın maliyetli olduğu göze alındığında bankanın, rezerv saklama maliyetini likidite faydası karşılığında göze alması, uygun rezerv oranını ise zamanla edindiği tecrübeye göre belirlemesi gerekecektir. Banka ayrıca bu birincil rezervleri, saklaması daha az maliyetli olan varlıklardan oluşan ikincil rezervlerle destekleyecektir. Bu rezervler bankanın daha çok rezerv satın alması gereken durumlarda görece cüzi maliyetle çabucak satılabilir varlıklardan oluşur. Buna ek olarak gerektiğinde başka kurumlardan kredi çekebilmek için kredi limiti de çıkartabilir.

Eğer banka beklenmedik nakit talepleriyle karşılaşarsa yapacağı ilk şey birincil rezervini tüketmeye başlamaktır. Eğer talepler devam ederse daha önce aldığı kredi limitlerini kullanıp yeni borçlar alarak ya da ikincil rezervlerini satarak altın rezervlerini takviye eder. Banka finansal sağlamlığını koruyorsa ihtiyacı olan krediyi bulma konusunda çok az zorlukla karşılaşacağı için nakit taleplerini sorunsuz olarak karşılayıp likiditesini koruyabileceği konusunda kendisinden emin olabilir. Ebette bir bankadaki mevduatı bozduranlar, altını o haliyle saklama arzusunda olmayıp onu başka varlıklara çevirme arzusunda dırlar. Dolayısıyla altının çoğu yine bankacılık sistemine geri yatırılacaktır. Böylelikle diğer bankalar altınla dolacak ve eğer bu bankalar, borç almak isteyen ilk bankanın finansal sağlamlığına güveniyorlarsa ona borç vermek suretiyle gelir elde etme arzusunda olacaklardır. Dolayısıyla sağlam bir banka ihtiyacı olan altını bulma konusunda aslında hiçbir zorlukla karşılaşmayacaktır.

İroni şudur ki bir banka sağlamlığını ve likiditesini koruduğu müddetçe zaten *tam da mudilerinin ona duyduğu güvenden ötürü* büyük nakit talepleriyle karşılaşma ihtimali

hayli zayıftır. Sadece mudilerini, istedikleri zaman fonlarını geri alabileceklerine ikna etmiş olması genelde çoğunun nakit çekmemesini temin etmek için yeterlidir: yatırımları bankada güvende gibi duran birinin nakit talep etmesi çoğu durumda anlamsızdır. Sonuç olarak likit ve güvenilir bir banka teorik olarak her zaman bir hücum ihtimaliyle karşı karşıya olsa da onun kamusal itibarını zedeleyen ve mudilerinin, paralarının güvende olduğundan açıkça endişe duymalarına sebep olan bir olay olmadıkça bir hücum gerçekleşmeyecektir. Fakat bir banka sağlamlığını koruma konusunda gerekli tedbirleri almadığı takdirde mudilerin güven kaybedip hücum edeceği bir gün gelecek ve bu gerçekleştiğinde banka ayakta kalmakta zorlanacaktır. Dolayısıyla hücum olayı kötü bankaları sektörden atmak gibi sosyal açıdan faydalı bir amaca hizmet eder ve hücum olayının potansiyel tehdidi tüm diğer bankaları, işlerini doğru düzgün yapmaya zorladığı için daha sağlıklı hale getirir.⁵

Geri ödeme aracı olarak altının yerini alan finansal araçlar

Bankalar, nakit taleplerine karşı kendilerini korumak durumunda olduğu gibi bu talepleri karşılamak için buldukları rezervlerin de maliyetini azaltma konusunda müşevviğe sahiptir. Gerçi bankacılık sistemi büyüdükçe toplumun bankalara olan güveni de büyüyeceği için nakit talebi ve ona bağlı olarak rezerv maliyetleri de azalacaktır. Çünkü düşük nakit talebi bankaların daha düşük rezerv oranlarıyla iş yapabildiği anlamına gelir. Yine de bir noktada bankalar altın yerine daha düşük maliyetli başka bir geri ödeme aracı teklif ederek bu maliyeti daha da azaltmak isteyecektir. Şunu unutmamalıyız ki altının hala saklanması ve tutması maliyetli olup net bir getirisi de yoktur. Fakat finansal araçlar genelde daha düşük saklama maliyetine ve net bir getiriye sahiptir. Dolayısıyla yükümlülüklerini daha düşük maliyetli bir geri ödeme aracıyla yerine getirmek bankanın faydasına olup böyle bir geri ödeme aracını altın yerine tercih etmek de halkın yararınadır.

Bir varlığın uygun bir geri ödeme aracı olabilmesi için değerinin, onu düzenleyen ve kullanan bankadan büyük oranda bağımsız olması gerekir. Banka, yükümlülüklerini o varlığın aynısından daha fazla vererek yerine getirememelidir. Bunun en açık örneği diğer firmaların -buna diğer bankalar da dahil olmak üzere- tahvil ve hisse senetleridir. Eğer bir banka geri ödeme aracı olarak altın yerine bir finansal araç kullanıyorsa ihraç eden kurumun borcunu ödeyememesi veya bu varlığın değerinin düşmesi gibi ihtimaller vardır. Öte yandan halk belli bir geri ödeme aracından memnun değilse onu (mesela çekilmek istenen parayı temsil eden borç senedini) her zaman reddedebilir. Eğer halk belli bir geri ödeme aracını kabul ediyorsa onların bunu yapması, bizatihi söz konusu geri ödeme aracını en azından 'altın para kadar değerli' buluyor olduklarını ve onu kullanmaktan kaynaklanan riskleri de göze aldıklarını belirtir.

⁵ Serbest bankacılığın bu boyutuna Dowd (1996a)'da biraz daha açıklık getirilmiştir.

Bankalar artık ihraç ettikleri senetleri daha önce yaptıkları gibi belli *ağırlıkta* altın ile değil, o ağırlıkta altın ile aynı *değere* sahip olan başka finansal araçlar (veya başka geri ödeme araçları) ile geri almaktadır. Bu şekilde, daha önce bankaların, borçlarını altın ile ödediği doğrudan konvertibl altın standardı yerini bankaların, borçlarını başka bir şey ile ödediği dolaylı konvertibl altın standardına bırakmış olur.⁶ Altının artık tek parasal amacı ise dolar kelimesine bir tanım sağlamaktan ibarettir.

Olgun bir *laissez-faire* parasal sistemin gelişimi

Hesap birimi, fiyat seviyesi ve altın çıpası

Hesap birimi olarak dolar hala hukuken belli ağırlıkta altını ifade ediyor olsa da üzerinde \$1 yazan banknot hukuki açıdan sadece bir dolarlık alacağı ifade eder. Yine de ekonominin evrimindeki bu aşamada altın tedavülden kaybolmuş olacak ve bir satıcı, dükkanın vitrinine 1 dolarlık fiyat etiketi koyduğunda bu, 1 dolar altından ziyade tanınmış bir bankanın ihraç ettiği 1 dolarlık banknotu kabul edebileceğini ima ediyor olacaktır. Hatta altının tedavülden kaybolmuş olmasından ötürü satıcı altın paralara biraz yabancı olacağı için altın kabul etmeye isteksiz bile olabilir. Dolar banknotu hukuken sadece üzerindeki tutar kadar altın dolarına dair geri ödeme aracı olmasına rağmen altının kendisinden daha likit olacaktır. Bunun anlamı, dolar hala hukuki açıdan belli ağırlıkta altın cinsinden tanımlanıyor olsa da günlük alışverişlerde kullanılan 'dolar' terimi artık *altın dolarlarını ya da altın birimlerini değil*, ortak mübadele aracının (yani dolar banknotunun) sayısal değerini ifade etmesidir. Bu noktada dolar teriminin hukuki anlamıyla günlük kullanımdaki anlamı arasında önemli bir ayrım ortaya çıkar. Birisi belli miktarda altının değerini, diğeri ise banka parası olan doları ifade etmektedir.

Doların kendisi (altın) ile banka parası olan dolar arasındaki bu ayırmadan hareketle bankaların, artık konvertibl para ihraç etmeleri halinde, altının banka doları cinsinden fiyatını sabit tutacak bir kurala bağlı kalmaları gerekeceğini söyleyebiliriz. Altının banka dolarları cinsinden sabit olan kuru bu sayede altının piyasa değerini nominal değerine sabitlemiş olur. Altının piyasa fiyatı bundan saptığı anda arbitraj gücü (çev. fiyat farklarından kazanç sağlama eğilimi) bu fiyatı yeniden dengeler. Şöyle ki, eğer piyasadaki altının fiyatı artsa ve bankalar tarafından korunan başabaş değeri belirgin şekilde geçmeye başlasa arbitrajcılar ellerindeki parayı geri ödeme aracına dönüştürüp sonra geri ödeme aracını tekrar banka parası karşılığında satarak para kazanırlar. Bu süreçte ödenmemiş banka parası miktarı azalır ve azalan para miktarı altının banka parası cinsinden fiyatını aşağı çekmeye yönelik baskı uygular. Bunun aksine banka parası cinsinden altının değeri çok azalacak olsa arbitrajcılar bankalardan daha çok para talep edip sonra o para karşılığında yeniden geri ödeme aracı satın alarak daha çok geri ödeme aracı edinmiş olurlar. Banka parası miktarı artar ve altının piyasa değeri tekrar

⁶ Dolaylı konvertibilite ile ilgili sorunlar Yeager & Woolsey (1991)'de ve Dowd (1995)'de daha detaylı olarak incelenmiştir.

başabaş noktasına yükselir. Altının piyasa fiyatı ile bankalarca sürdürülen başabaş fiyatı arasındaki herhangi bir uyumsuzluk piyasadaki kuru tekrar başabaş noktasına çekecek olan arbitraj güçlerini devreye sokar.

Böyle bir sistemde fiyat seviyesi, altının genel mal ve hizmetler karşısındaki nispi fiyatını belirleyen güçler tarafından belirlenir. Dolaylı konvertibl altın standardının kuralları gereği altının nominal fiyatı fiilen sabit olduğu için altının nispi fiyatı ancak ve ancak fiyat seviyesinde onu karşılayan bir değişiklik olduğunda değişir. Altının nispi fiyatı ancak ve ancak genel fiyat seviyesi düştüğünde yükselir ve *tam tersi olduğunda da tersi olur*. Dolayısıyla altının nispi fiyatını yükselten herhangi bir sebep genel fiyat seviyesini düşürecek, altının nispi fiyatını düşüren herhangi bir sebep de genel fiyat seviyesini yükseltecektir. Örneğin beklenmedik bir anda altın madeni bulunsa bu, altın arzının artmasına yol açacak, altına olan talep belli olduğu için de altın piyasası ancak altının mal ve hizmetler karşısındaki nispi fiyatını düşürerek dengeye gelecektir. Altının nominal değeri sabit olduğu için de altının nispi fiyatı ancak genel fiyat seviyesi yükseldiğinde azalmış olacaktır. Dolayısıyla altın keşfi daha yüksek bir fiyat seviyesine yol açmış olur. Buna karşılık, mesela altına olan talebin yükselmesi gibi bir sebep, altının nispi fiyatının yükselmesine yol açar ve altının nispi fiyatı ancak genel fiyat seviyesinin düşmesiyle yükselmiş olur. Dolayısıyla altına olan talepteki artış fiyat seviyesinin düşmesine yol açar.

Altın çıpasının değiştirilmesi

Altın standardı altında fiyat seviyesi bu nedenle altın piyasasındaki arz ve talebe bağlıdır. Fakat bu faktörlerin, bugünkü ekonomimizde yaşayan bireylerin tercih edeceği düzeyde bir fiyat istikrarı sağlaması zordur. Altın standardının ürettiği fiyat istikrarsızlığı topluma birtakım maliyetler çıkartır: insanlar 'gerçek' fiyat sinyalleri ile fiyat gürültüsünü birbirinden ayırt etmekte zorlanırlar ve bu nedenle, başka durumda yapmayacakları türden hatalı kararlar verirler, gelecek hakkında daha az gönül rahatlığına sahip olurlar, vs. Dolayısıyla öyle bir zaman gelir ki bankalar fiyat istikrarsızlığını azaltmak için nominal fiyat düzeyini bağlayan altın çıpasını değiştirmeye karar verirler. Altın standardında fiyat seviyesinin ancak altının nispi fiyatı kadar istikrarlı olduğu bilindiğine göre bankalar, altına dayalı fiyat seviyesi çıpasını, daha istikrarlı nispi fiyat düzeyine sahip bir mal veya mal grubuna dayanan alternatif bir çitayla değiştirerek daha istikrarlı bir fiyat seviyesi oluşturabilir. Bu iş için en olası aday herhangi bir mal yerine birtakım mal ve hizmetlerden oluşan bir sepet olacaktır. Bundan sonra bankalar, ilerideki belli bir tarihten itibaren yapılan sözleşmelerde 'dolar' terimini daha önceki gibi belli miktarda altını ifade etmek için değil, belli mal ve hizmetlerin belirli bir miktarını (ya da ona eşdeğer bir şeyi) ifade etmek için kullanacaklarını ilan ederler. Yeni 'sepet doları' dolaşıma girdiğinde çıpanın nispi fiyatında (ve dolayısıyla fiyat seviyesinde) bir sıçrama olmaması için daha önceki altın doları ile aynı değere

sahip olacaktır. Toplum ise daha iyi bir fiyat seviyesi istikrarını arzu edeceği için yeni sepet doları kabul edecektir.⁷

Şimdi ise parasal sistem, arzu edilir fiyat düzeyi özelliklerinden ötürü mal sepeti çıpasına dayalı, dolaylı konvertibl bir sisteme evrilmiştir. Altının artık mübadele aracı, geri ödeme aracı ya da hesap birimi olarak hiçbir parasal vasfı kalmamıştır. Parasal sistemde altından geriye kalan tek eser, eski 'dolar' teriminin bir hesap birimi olarak belli ağırlıktaki altını ifade eden kullanımıdır. Dolar artık hukuki açıdan bile mal ve hizmetlerden oluşan bir sepeti ifade etmektedir. Altının artık parasal sistemde hiçbir önemli rolü kalmamıştır.

Uluslararası boyutlar

Laissez-faire koşullarında, dünyanın her yerinde az çok benzer parasal sistemlerin ortaya çıkmasını bekleyebiliriz. Ayrıca başlangıçta birbirinden ayrı olan muhtelif yerel ve bölgesel ekonomilerin zamanla birleşip bütünleşerek bir dünya ekonomisini oluşturmasını da bekleyebiliriz. Pekiyi sonuçta ne tür bir uluslararası para sistemi olur? Bir ihtimal bu dünya ekonomisinin, değeri belli bir mala endekslenmiş tek bir para birimi (ör. dolar) kullanması olabilir. Fakat her biri dünyanın belli bir bölgesinde egemen olan farklı para birimlerinin de (mesela Kuzey Amerika'da dolar, İngiliz adalarında pound, vb.) aynı anda var olması olasıdır. Eğer birden çok para birimi varsa bunlardan bir veya daha fazlası spesifik mallara dayalı birincil para birimleri olup, mala dayalı olmayan diğer para birimleri de sabit kurlarla bu birincil para birimlerine bağlı olacaktır. Tüm para birimleri doğrudan veya dolaylı olarak çıpa mallara bağlı olacaktır.

Eğer tek bir birincil para birimi varsa savaş sonrası Bretton Woods sistemini hatırlatan bir duruma sahip oluruz. Bu durumda tüm diğer para birimleri dolara, dolar ise belli miktarda altın 'sepetine' bağlıydı. Fakat dolar şu an altın yerine daha geniş bir mal sepetine bağlı olacaktır. Bir tek birincil para birimi olup diğer tüm para birimleri ona bağlı olduğu için tüm kurlar sabit olmak durumundadır.

Her biri kendi çıpa malına dayalı birden fazla birincil para biriminin de aynı anda bulunması mümkündür. Bu durumda birincil para birimleri arasındaki kurlarda, çıpa mal sepetlerindeki nispi fiyat değişikliklerine bağlı dalgalanmalar söz konusu olacaktır. Fakat her bir çıpanın, fiyat endeksini istikrarlı tutmak üzere seçtiğini varsaydığımızda bu sepetlerin yeteri kadar istikrarlı nispi fiyatlara sahip olması beklenir. Dolayısıyla kur değişimleri nispeten küçük ve nadir olacaktır. Varsa diğer para birimleri de bu birincil para birimlerine bağlı olacaktır. Bu uydu para birimlerinin hepsi, bağlı olduğu birincil para birimleri ve o birincil para birimlerine bağlı olan diğer para birimlerine karşı sabit kura sahip olacak, bunun dışında kalan para birimlerine karşı (az) dalgalanan kurlara sahip olacaktır. Bu durum, her biri birincil düzeyde bir para birimine dayalı bir dizi para

⁷ Bu sistemin tam olarak nasıl işlediğine dair bkz. Dowd (1994, 1996b: Bölüm 14).

birimi blokları meydana getirecek ve bu bloklar arasındaki kurlar birbirine karşı az da olsa dalgalanacaktır.

Fakat kullanımda birden fazla para birimi olsa da *laissez-faire* sisteminde para birimlerinin sayısı, şu anki sistemimizde olduğu gibi ulus devletlerinin sayısını yansıtmak zorunda değildir. *Laissez-faire* sisteminde para birimi ile ulus devlet arasında bir bağ yoktur ve bu nedenle ortak para alanlarının ulusal bölgeler ile örtüşmesi gerekmez. İnsanların aynı para birimini kullanmasında (sıfır kur maliyeti, düşük muhasebe maliyetleri, vb.) ciddi faydalar olduğu için *laissez-faire* para alanlarının - ortalamada- mevcut para alanlarından daha geniş olmasını ve ticaret modelleri gibi temel ekonomik yapılara daha iyi uyum sağlamış olmasını bekleyebiliriz.

Özetle *laissez-faire* sistemi bize üç muhtemel parasal düzenden birini vaat eder:

- Tüm dünyada kullanılan ve belli bir çıpa mala dayalı tek bir para birimi.
- Tüm para birimlerinin, belli bir çıpa mala dayalı tek bir temel para birimine bağlı olduğu sabit kur sistemi.
- Her biri belli bir çıpa mala dayalı olup birbirine karşı hafif dalgalı kurlara sahip olan sabit kur sistemli para birimi blokları.

Eğer birden fazla para birimi varsa ayrıca bunların mevcut para birimlerinden daha geniş ve ekonomik açıdan daha anlamlı olan alanları kapsamasını bekleriz.

Parasal sistemin *laissez-faire* altında evrimi: genel değerlendirme

Belki bu noktada biraz duraklayıp *laissez-faire* sistemine dayalı bu farazi parasal sistemin gelişimindeki aşamaları gözden geçirmemiz faydalı olacaktır. Bu aşamalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. Birinci aşama, darphaneler aşaması, tam karşılığa sahip altın paraların etkin mübadele aracı (MA) olarak hüküm sürdüğü aşamadır. Bu paralar aynı zamanda bir hesap aracı (HA) ve fiyatların kendisiyle ifade edildiği bir hesap birimidir.

<i>Gelişim aşaması</i>	<i>Anahtar özellikler</i>	<i>Yorumlar</i>
<i>Madeni para basımı</i>	MA olarak altın HA/HB olarak altın	Tam karşılıklı para olarak altın kullanımı
<i>Doğrudan konvertibl altın standardı</i>	MA olarak banka parası HA/HB/çıpa olarak altın GÖA olarak altın	Ders kitaplarındaki altın standardı MA olarak banka parası altının yerini alır
<i>Dolaylı konvertibl altın standardı</i>	MA olarak banka parası HA/HB/çıpa olarak altın GÖA olarak finansal varlıklar	GÖA olarak finansal varlıklar altının yerini alır
<i>Dolaylı konvertibl mal sepeti standardı</i>	MA olarak banka parası HA/HB/çıpa olarak mal sepeti GÖA olarak finansal varlıklar	HA/HB/çıpa olarak mal sepeti altının yerini alır Altının parasal işlevi kalmaz

MA : Mübadele aracı
HA : Hesap aracı
HB : Hesap birimi
GÖA : Geri ödeme aracı

Bu ilk aşamayı bankaların ortaya çıkıp para ürettiği ikinci aşama takip eder. Bu banka paraları etkin mübadele aracı olarak madeni paraların yerini alır. Bu ikinci aşama ders kitaplarındaki altın standardına tekabül eder. Bu aşamada banka parası temel mübadele aracı olarak tedavül eder, ancak bu para, altın birimleri cinsinden ifade edilir ve bankalar kendi paralarını altın karşılığında geri almaya hazır durumdadır. Dolayısıyla altın hesap aracı (veya hesap birimi: HB) olarak işlev görmekte ve hem sistemin çıpası hem de bankaların geri ödeme aracı (GÖA) durumundadır. Bir önceki aşama ile kıyaslandığında altın mübadele aracı olma vasfını yitirmiş ancak geri ödeme aracı olarak yeni bir vasıf kazanmıştır.

Üçüncü aşama, bankalar altın yerine finansal araçlar gibi daha düşük maliyetli bir geri ödeme aracı kullanmaya başladığında ortaya çıkar. Altın standardı dolaylı konvertibl hale gelir. Banka parası artık belli miktarda altın yerine o miktarda altın ile aynı değerde başka bir geri ödeme aracına dönüştürülebilir durumdadır. Altın hesap aracı, hesap birimi ve çıpa görevini görmeye devam eder, fakat geri ödeme aracı olma vasfını yitirmiştir.

Dördüncü ve son aşama altının hesap aracı, hesap birimi ve çıpa olarak daha iyi fiyat düzeyi özelliklerine sahip bir mal sepetiyle değiştirilmesidir. Altının bu noktadan sonra

hiçbir önemli parasal vasfı kalmaz ve altın standardı, yerini mal sepeti standardına bırakır.

***Laissez-faire* sisteminin değerlendirilmesi**

Peki *laissez-faire* ne kadar başarılı?

Etkinlik

Bir yaklaşım bu sistemi etkinliği üzerinden değerlendirmek olacaktır ki *laissez-faire* sistemi neredeyse olabilecek her kritere göre etkin görünmektedir.

- Yasaklayıcı engeller olmamasından ötürü karşılıklı fayda üreten tüm ticaret işlemleri gerçekleştirilebilir. Bankalar topluma tam olarak onların ihtiyaç duyduğu miktarda mübadele aracı sağlar. Mevduat faiz oranları, banka ücretleri, vb. her şey rekabetçi şartlar altında belirlenir. Para üretimi, borç verme ve bunlar gibi işlemlerden elde edilen finansal aracılık rantları da rekabetçi şartlar altında toplum lehine işler.
- Bankalar uygun rezerv ve geri ödeme varlıklarını seçerek rezerv oranlarını optimize ederler.
- *Laissez-faire* sistemi ayrıca dinamik olması açısından da etkindir: serbest piyasa güçleri bankaları ve sektördeki diğer kurumları yenilik yapmaya, başka yerlerde denenmiş iyi uygulamaları benimsemeye teşvik eder ve genelde daha esnekler.
- Rekabet, bankaların, müşterilerinin istediği düzeyde bir finansal güce sahip olmalarını temin eder. Eğer toplum daha güçlü (geniş sermayeli) bankalar istiyorsa pazar payı kapma rekabeti bankaları, sermayelerini teşvik eder ve toplum arzu ettiği güçlü bankalara kavuşur. Fakat sermaye maliyetli olduğu için çok fazla sermayesi olan bankalar da yeteri kadar iyi rekabet edemez ve dolayısıyla rekabet, bankaları, toplumun bedel ödemeye istekli olduğu optimal güce sevk eder.
- Sistem, fiyat düzeyi istikrarsızlığını ve ona bağlı olarak maliyetleri asgari düzeye indiren bir çığırbağıdır.
- Fiyat düzeyi istikrarını sürdürme maliyetleri (konvertibiliteyi koruma maliyeti, vb.) minimal düzeydedir.
- Ya her yerde kullanılan tek bir para birimi olur: bu, para bozdurma ve ona ilişkin maliyetleri sıfıra indirir; ya da birden fazla para birimi olur: bu da para alanlarını temel ekonomik yapılara daha uygun (optimal) bir düzeye getirir.
- Modern merkez bankacılığı sisteminden farklı olarak bu serbest bankacılık sistemi tamamen otomatiktir. Genelde anlaşıldığı anlamda bir 'politika sorunu' olmaz. Para ve banka otoriteleri var olmadığı için onları etkileyen müşevvikleri, politikalarının zamansal tutarlılığını ve bu tip şeyleri dert etmeye gerek yoktur. Herkes kendi çıkarının peşindedir ve tüm çıkarlar piyasa tarafından birbirine uyumlu hale getirilir.

İstikrar

Laissez-faire sistemini istikrarı açısından da değerlendirebiliriz ve *laissez-faire* sistemi pek çok açıdan istikrarlıdır.

- Öncelikle kendi kendini sürdürebilmesinden dolayı istikrarlıdır. Grup tercihlerine yer bırakmaz ve onun bazı temel özelliklerinin üstesinden gelme kabiliyetine sahiptir. *Laissez-faire* sistemi kendi kendini sürdürebilir çünkü herkes kendi refahının peşinden koşarken muhtelif kısıtlamalar altındadır. Bu kısıtlamalardan ötürü kimsenin, davranışını değiştirme isteği yoktur. Sistem, kendi refahından feragat ederek kamu yararını korumak gibi istenmeyen bir yükü taşıdığını varsayan bir 'koruyucuya' bel bağlamak durumunda değildir. Sistemin güvenliği düşük ücret alan bir gece bekçisine dayalı değildir. Bir gece bekçisi olmadığı için de bu gece bekçisinin herkes uyurken neyle uğraştığını merak etmek durumunda kalmayız. 'Koruyanları koruma' sorunu yoktur.
- *Laissez-faire* güçlü ve istikrarlı bir finansal sistem yaratır. Halk güvenilir bankalar ister ve rekabet, finansal kuruluşların, mali durumlarını iyi seviyede tutmasına ve kamunun güvenini kazanmasına müşevvik sağlayarak halkın istediğini almasını temin eder. Toplum tarafından yeteri kadar güçlü görülmeyen bir banka kamunun güvenini ve dolayısıyla pazar payını kaybeder. Sektörde kalmak isteyen bir banka müşterilerini tatmin etmek ve finansal gücünü korumak zorundadır. Böyle bir banka yıkıcı olmayan borç kayıplarının etkisini nispeten kolayca azaltabilir ve kamu güvenini sürdürebilir. Her ne kadar bir hücum olayının tehdidine her zaman açık olsa da bankanın kamu nezdindeki güvenini sarsacak bir olay olmadıkça bir hücum da olmayacaktır. Genelde sanılanın aksine bankalar birer istikrarsızlık kaynağı olmak yerine, hücum tehdidinden ötürü finansal güçlerini korumak zorunda kalırlar.
- Finansal sistem, toplumun banka parasına olan talebindeki dalgalanmalara cevap verebilmesi açısından da istikrarlıdır. Bankalar, toplumun banka parası talebinde olan değişikliklere tıpkı bugünkü bankacılık sistemimizde olduğu gibi hızlıca ve otomatik olarak uyum sağlar. Toplumun talebi bir banka mevduatından ötekine kaydığında bu değişikliklere uyum sağlamak genelde faiz oranlarında, kredi pazarında veya iktisadi faaliyette büyük düzensizlikler yaratmayı gerektirmez.
- Son fakat bir o kadar da önemli olarak *laissez-faire* sistemi, fiyat istikrarı ve dolayısıyla başka şeylerin yanında makul faiz oranı ve varlık fiyatı istikrarı sağlaması açısından da istikrarlıdır.

Sonuç

Laissez-faire sistemi sayılan nedenlerden ötürü etkinlik ve istikrar açısından çok yüksek notlara sahiptir. Bir başka sistemin bundan daha başarılı iş çıkarma ihtimalini düşünmek gerçekten zordur. Aşırı yüksek para birimi çoğalması, zayıf bankacılık, kronik istikrarsızlık ve felç edici belirsizlik, periyodik döviz krizleri, neredeyse kalıcı hale gelmiş ve çoğunlukla yıkıcı enflasyon dalgaları içeren mevcut para sistemimiz karşısında

muazzam bir ilerlemedir. Merkez bankacılığının karnesi hukukçuların *res ipsa loquitur* dediği gibi kendisi hakkında yeterli kanıtı sunmaktadır. Siz hangi sistemi tercih edersiniz?

Kaynaklar

- Coase, R.H. (1937) "The Nature of the Firm", *Economica*, Vol.4, No.16, pp. 386-405.
- Dowd, K. (1994) "A Proposal to End Inflation", *Economic Journal*, Vol. 104, No.425, pp. 828-40.
- (1995) "The Mechanics of Indirect Convertibility", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol.27, No.1, pp. 67-88.
- (1996a) "The Case for Financial *Laissez-Faire*", *Economic Journal*, Vol.106, No.436 pp. 679-87.
- (1996b) *Competition and Finance: A New Interpretation of Financial and Monetary Economics*, New York: St. Martin's Press.
- (1998) "What is Wrong with the World Financial System?", *Critical Review*.
- Glasner, D. (1989) *Free Banking and Monetary Reform*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodhart, C.A.E. (1989) *Money, Information and Uncertainty*, London: Macmillan Press.
- Jones, R.A. (1976) "The Origin and Development of Media of Exchange", *Journal of Political Economy*, Vol.84, No.4, pp. 757-75.
- Menger, C. (1892) "On the Origin of Money", *Economic Journal*, Vol.2, pp. 239-55.
- Radford, R.A. (1945) "The Economic Organization of a P.O.W. Camp", *Economica*, Vol.12, No.48, pp. 189-201.
- Ullman-Margalit, E. (1978) "Invisible-Hand Explanations", *Synthese*, Vol.39, pp. 263-91.
- White, L.H. (1984) "Competitive Payments Systems and the Unit of Account", *American Economic Review*, Vol. 74, No.4, pp. 699-712.
- Yeager, L.B. & Woolsey, W.W. (1994) "Is There a Paradox of Indirect Convertibility?", *Southern Economic Journal*, Vol.61, No.1, pp. 85-95.